

V Tavianijevem tolmačenju je eden glavnih problemov, ki ga je imela jugoslovanska stran pri sklepanju dogovora, da zagotovi Sloveniji dostop k morju. Avtor se tu še enkrat spozabi, saj pravi, da je Slovenija lahko dobila svojo obalo le na ozemlju med Trstom in Dragonjo, ki je imelo slovensko zaledje. Pozablja pa na območje slovenske zgodovinske naselitve ob morju, na obalo severozahodno od Trsta - od Barkovelj in Proseka do Devina. Ko omenja to območje, je to vedno kot koridor, ki naj povezuje Trst s Furlanijo in Italijo. Nikjer pa ne omenja, da je bil ta "koridor" naseljen pretežno s Slovenci ter da je bilo to ozemlje, na katerem je italijanska stran že pred Londonskim memorandumom najintenzivneje izvajala "nacionalno bonifikacijo".

Domnevna nevarnost "poslovanjenja" Trsta je bila temeljna predpostavka stališča, ki je imelo enega od svojih najuglednejših zagovornikov prav v Tavianiju, da je potrebno Trst čimprej privedi pod kontrolo Italije, tudi za cenó italijanskih ozemeljskih žrtvovanj. To naj bi bilo stališče le dela italijanske vlade in vodstva KD, vendar večine italijanskih strank v Trstu, v prvi vrsti najbolj nepopustljivih branilcev italijanskih pravic nad Istro, monarhistov in neofašistov. Taviani se je zavedal, da bi bile to dokončne rešitve, čeprav je bil tudi sam zagovornik take formulacije dogovorov, ki bi dopuščala, da se javnosti prikažejo kot začasne. Vendar je bil za Tavianija glavni problem Trst, saj pravi, da se je italijanska javnost ogrevala za Trst, ne pa za istrska mesteca. Avtor ocenjuje "a posteriori" kot pozitivno za čimprejšnjo vrnitev Trsta Italiji tudi "rožljanje z orožjem" leta 1953 (in pošiljanje orožja proitalijanskemu taboru v Coni A), saj je bil dokaz odločnosti italijanske vlade v trenutku njene politične oslavitve, ki je jugoslovansko stran odvrnilo od postavljanja vse večjih zahtev.

Iz njegovih zapiskov izhaja tudi velika vloga, ki jo je avtor dnevnika imel pri samem sklepanju londonskega dogovora (ki naj bi se celo rodil v njegovem uradu). V končni fazi naj bi stopili v igro tudi trenutni dejavniki, kot npr. slaba letina, ki je prizadela jugoslovansko kmetijstvo, ko naj bi ZDA uporabile pošiljke pomoči za omehčanje jugoslovanskih stališč.

Dnevniškimi zapiski je priloženih nekaj dokumentov. V glavnem gre za dopisovanje med vrhovi italijanske vojske, obveščevalnih služb in Ministrom za obrambo o stanju na italijansko-jugoslovanski meji ob zaostritvi jeseni 1953. Gre v glavnem za ocene moči in razporeditve jugoslovanskih čet in potreb ter pripravljenosti italijanske vojske.

Na koncu le še to, da pušča knjiga bralcu vtis, da so bili dnevniški zapiski pregledani in izbrani v funkciji njihove današnje uporabnosti. Vsekakor je to pomembno pričevanje enega od protagonistov tedanje italijanske politike, avtor Tavianijevega kalibra pa bi nam nedvomno o takratnem dogajanju lahko povedal mnogo več.

Sandi Volk

PRİČEVANJA. Prvo povojno desetletje slovenske osnovne šole v Istri (1945-1955). Koper 1997, 312 strani.

Zbornik spominov in pričevanj učiteljev, ki so poučevali na slovenskih šolah v Istri, nam predstavlja čas po drugi svetovni vojni, ko so na tem delu slovenskega ozemlja še vedno razpravljali tudi o tem, kateri državi bo pripadalo, bilo je ločeno od matične Slovenije in z demarkacijsko črto razdeljeno v dve coni, najprej v Cono A in Cono B Julijske krajine (1945-1947) in nato v Cono A in Cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947-1954). Skozi pričevanja učiteljev, ki so službovali na osnovnih šolah v prvem desetletju po drugi svetovni vojni pogledamo v delovni vsakdan posameznika in skozi njegov spomin v vsakodnevno življenje istrskih vasi in njihovih prebivalcev. Skozi zapise sledimo tudi pomen razvoja šolstva, povezanega z usodami učiteljev, ki so bili v določenem času postavljeni v novo, nepoznano okolje, kjer je bilo potrebno zastaviti delo na novo ali nadaljevati iz skromnih osnov partizanskega šolstva. Mnogim med njimi je bilo to prvo delo, bili so brez izkušenj, prišli pa so učiti slovensko besedo v kraje, ki so bili po dolgih letih italijanskega šolstva zopet deležni izobraževanja v slovenskem jeziku.

Za idejo o pripravi učiteljskega zbornika so se učitelji zelo navdušili, kar nam potrjuje tudi lepo število prispevkov. Zbranih in objavljenih je 53 pričevanj. To so zapisi o življenju, ki so ga pomagali sooblikovati po oddaljenih vaseh in zaselkih po Istri, pa se tega največkrat niti zavedali niso. Delo so opravljali dan za dnem, reševali najrazličnejše probleme, tako svoje, kot probleme otrok, šole, ter se borili proti kulturni otopenosti teh krajev, kjer je fašizem pustil globoke sledi.

Prvi vpogled v učiteljevo delo dobimo že v prvem delu knjige, ki ima podnaslov Dokumenti časa. Tu so objavljeni zapisniki učiteljskih konferenc, poročila o delu, kronike šol, ki so jih sestavljali in napisali učitelji, in tudi fotografije učnih pripomočkov, ki so jih izdelali učitelji za svoje dijake, da so jim približali snov, saj je primanjkovalo učnih pripomočkov kar pri vseh predmetih.

Temu sledijo spominski zapisi, ki so različni po obsegu in po vsebini. Medtem ko eni opisujejo posamezne dogodke, drugi podajajo pregled celotnega službovanja. Nekateri med njimi posežejo v prispevkih leta nazaj, v čas fašizma, kjer lahko spoznamo usodo primorskega učitelja, ki je zaradi Gentilejeve reforme (1924) izgubil delo, dom in moral vse to iskati v Jugoslaviji kot begunec, ali pa je bil prestavljen na novo delovno mesto daleč od doma, v kakšen odročeni kraj v Italiji. Vidimo, da so potrebe po vzpostavitvi slovenskega šolstva potegnile v Slovensko Istro učitelje iz najrazličnejših krajev Slovenije. Mnogi so prvič slišali za ime vasi, kamor so bili z dekretom poslani. Ni bilo prevoznih sredstev in največkrat so se peš odpravili v kraj, kamor so bili poslani. Prostori, namenjeni pouku, naj-

večkrat niso bili ne opremljeni, ne primerni za solidno delo. Poseben problem sta predstavljali namestitve učitelja ter prehrana. Treba ju je bilo najti v vasi, pri kmetu, ki je lahko ponudil posteljo in hrano. Iz prispevka v prispevek se ponavljajo podobni opisi prvih začetkov: "Šola je bila v leseni baraki, zime smo preživeli z eno pečjo, stanovala sem v majhni sobi nad hlevom, vaščani so delili z učitelji, vse in jih sprejeli za svoje." Povsod naletimo na skupno izhodišče: težave, revščina, vseplošno pomanjkanje, odrezanost od večjih krajev, na drugi strani pa velika naklonjenost do istrskih prebivalcev, ki so nove učitelje sprejeli pod svojo streho in delili z njimi vse kar so imeli.

Ustvarjali so tako rekoč iz nič, njihovo delo pa je rodilo obilne sadove. Otroci so napredovali in mnogi med njimi nadaljevali šolanje na srednjih in visokih šolah. Rezultati trdega dela so bili kmalu vidni in zadoščenje učiteljev je bilo veliko. Prav iz vsakega prispevka je mogoče začutiti utrip življenja določenega kraja. Z opisi dela in življenja vaškega okolja, v katero je bil posameznik postavljen, pa je oživilen prikaz vaškega življenja in dogajanja tega področja, ki je po svoje drugačno in ki je bilo dolga leta po vojni zaradi "pomembnejših" stvari, kot je na primer vprašanje razmejitve, potisnjeno v ozadje. Iz leta v leto so se kazali uspehi trdega dela na prosvetnem polju in od leta 1950 dalje že lahko govorimo o boljših razmerah za delo, novih šolah, novih učnih pripomočkih in večjih delovnih uspehih.

Delo učiteljev pa ni bilo vezano le na pouk v razredu. Dopoldan in popoldan so poučevali v kombiniranih razredih, zvečer organizirali kulturno življenje na vasi, bili zborovodje, pevci, režiserji, igralci, vodili tečaje branja in pisanja za odrasle in razne druge izobraževalne tečaje za dekleta in fante na kmetijah ter sodelovali pri mnogih političnih nalogah, ki jim jih je nalagala nova oblast. Kako pestra in vsestranska je bila njihova dejavnost, je razvidno iz spominov učitelja iz Gradine, ki je bil član vaše delegacije te vasi in se je še z dvema predstavnikoma vasi Pregara in Črnica odpravil iskat pravico v Ljubljano in celo h Kardelju v Beograd. Šlo je za to, da so se ljudje odločili, da morajo vasi priključiti k Sloveniji. Pot pa je bila žal zaman, saj je politična elita odločila drugače. Iz zapisov o teh nepozabnih dneh je možno razbrati tudi neprijetne epizode, do katerih je prihajalo v tem času, polnem hitrih sprememb in odločitev. Manj je bilo tega v prvih letih po vojni in več, ko so se komunikacije med oddaljenimi kraji izboljšale in je bil tudi nadzor večji.

Ko so v prvih povojnih letih obnovili osnovno šolstvo, je prišla po letu 1947 na vrsto tudi predšolska vzgoja. Tudi tu je bilo treba pričeti od začetka, saj na koprskem podeželju, zaostale in zapostavljenem, vrtcev ni bilo. Pomanjkanje usposobljenih vzgojiteljic "vrt-narič" so pristojne šolske oblasti zapolnile s krajsimi tečajji, ki so jih obiskovale za delo željne tečajnice.

V zborniku je nekaj prostora namenjenega tudi začetkom srednjega šolstva. Učiteljišče v Kopru je bila "zgodovinska" institucija primorskega šolstva. Tu so se potujčevale vse zadnje stoletje na tak ali drugačen način generacije in generacije slovenskih in hrvaških dijakov, ki ob pomanjkanju in bedi istrskega podeželja, niso bili zmožni druge poti, katera bi privedla do preskoka v novo, višjo socialno lestvico. Izjeme, ki niso bile tako redke, so postali glavni intelektualni nosilci nacionalne ideje v teh krajih. Prav zato je natančna predstavitev koprskе vadnice - učiteljišča, kjer so se usposabljali učiteljiščniki, izredno pomembna.

Spominskim zapisom sledi zgodovinski pregled razvoja slovenskega osnovnega šolstva v Istri 1945-1954, ki ga je pripravila zgodovinarica Vlasta Beltram. V uvodnem delu je zajet krajsi prikaz partizanskega šolstva v Slovenski Istri, nato pa je predstavljena organizacija šolske mreže po vojni. Za šole so bili odgovorni pristojni krajevni narodnoosvobodilni odbori oziroma krajevni ljudski odbori s prosvetnimi referenti, ki so morali poskrbeti za osnovne temelje dela. To je pomenilo, da so morali zagotoviti vsaj prostor in opremo. Šolske stavbe so bile v vojni poškodovane, marsikje jih ni bilo in minilo je nekaj let, da so se ti, za kulturo in jezik potrebni instrumenti popravili, na novo zgradili in opremili. Tu dobimo še podatke o organiziranju pouka, o bitki za učbenike, o iskanju in formiranju učiteljskega kadra, o njegovem izobraževanju in o njegovi vlogi na vasi. Podana je tudi upravna organizacija v obravnavanem desetletju, nekaj besed pa je seveda namenjenih otroškimi vrtcem in njihovi oživitvi. Na koncu sta dodana seznam osnovnošolskih učiteljev, ki so poučevali v Slovenski Istri med leti 1945-1954 in seznam vzgojiteljic.

Čas in dogajanja, ki so zajeti v obravnavanem obdobju, nimajo cezure s predhodnim obdobjem, z obdobjem fašizma in nacionalizma. Desetletja nacionalnega obračunavanja s slovenskim človekom je pustilo svojo globoko sled v narodovi rasti in razvoju v teh krajih. Kulturni genocid, v katerega je Slovence in Hrvate pahnil italijanski fašizem, je bil namreč globalen. Po vojni je bilo zato potrebno spet začeti znova. Pri osvetlitvi vsega tega dogajanja so zabeleženi spomini neprecenljive vrednosti. Anonimni narodni junaki so k uspehu darovali svoje znanje, svoj čas in svojo zgodovinsko odgovornost. To je bil, kot je v uvodni spremni besedi poudaril pesnik Ciril Zlobec, "najlepši čas". Zmogli in pomagali so graditi tisto, kar je v današnjem, tako drugačnem, dostikrat ciničnem času skorajda nemogoče razumeti. Verjetno ni daleč od resnice, če zapišemo, da si vsak želi, da bi njegova dela ne padla v prazen prostor pozabe. To se temu zborniku in njegovim sporočilom ne bo zgodilo. To se ne bo zgodilo tudi vsem tistim, ki so ga pomagali sooblikovati. Pričevanja take vrste so ob poznavanju in uporabi bogatega arhivskega gradiva prosvetnega odseka Pover-

jeništa pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje za obdobje 1945-1947 in nato oddelka za kulturo in prosveto pri Istrskem okrožnem ljudskem odboru odlična osnova za pripravo širše monografije o slovenskem šolstvu na Primorskem, ki jo ta dejavnost vsekakor zasluži.

Metka Gombač

BUZETSKI ZBORNIK. 24. knjiga "Josip Turčinović"
d.o.o. Pazin, Katedra Čakavskog sabora Buzet, Narodno sveučilište "A. Vivoda" Buzet. Buzet 1997, 326 strani.

Sredinom 1998. g. mogli bismo reći, redovito, izašao je Buzetski zbornik, knjiga 24.

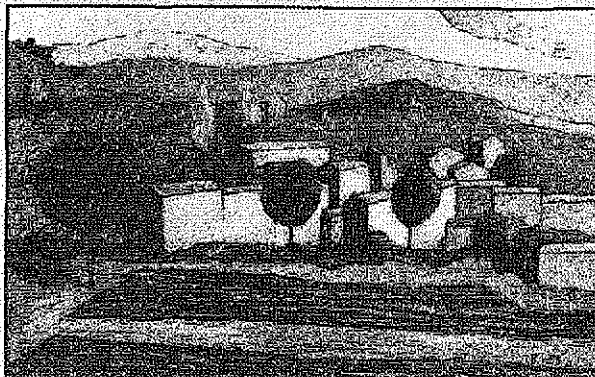
Već petu godinu Bužeština svoj praznik održava na Subotinu, dane kasnog ljeta, vrijeme kada su još pred 150 godina u Buzetu organizirani sajmovi, smotre gospodarskog uspjeha. Na Subotini 1997. godine, o novostima i problemima grada na sjednici Gradskog vijeća u prigodnom je referatu govorio gradonačelnik Boris Sirotić, a njegov referat pod naslovom Subotina '97., prvi je tekst u knjizi.

Dr. Đurđica Cvitanović napisala je prilog: Dr. Radmila Matejčić - znanstveni rad na području Istre s posebnim osvrtom na Bužeštinu. Ovo je sjećanje na znanstvenicu koja je svojim radom pridonijela popularizaciji istarske kulture i umjetnosti. Radmila Matejčić je rođena 1912. g. u Banja Luci gdje je završila gimnaziju, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirala je povijest umjetnosti i kulturu s klasičnom arheologijom. Neko vrijeme bila je profesor na Ženskoj gimnaziji u Zagrebu, a poslije udaje odlazi u Rijeku i tu radi kao knjižničarka u Naučnoj biblioteci, a poslije kao kustos arheologije i v. d. ravnateljica Narodnog muzeja. Magistrirala je 1966. g. na temi Sakralni spomenici baroka u Rijeci, a doktorirala 1977. g. na temi "Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom primorju". Bila je član brojnih stručnih društava. 20 godina bila je član uredništva "Dometi", redakcije "Vinodolski zbornik" i preko 25 godina bila je likovni kritičar "Novog lista". Njezina knjiga "Kako čitati grad, Rijeka jučer i danas" doživjela je nekoliko izdanja i kao katekizam za svakodnevnu uporabu ušla je u domove Riječana. Do sada neobjavljena studija dr. Radmile Matejčić Granične utvrde i gradovi u Sjevernoj Istri, opširan je prilog koji obuhvaća povijest i razvoj umjetnosti Bužeštine od prve pojave čovjeka u Istri do kulturnog i umjetničkog bogatstva do kraja 18. stoljeća.

Jedno poglavlje "Buzetskog zbornika" odnosi se na Vrhuvštinu.

Gravevinski razvoj Vrha obrađuje Katarina Horvat-Levaj. Počeci prostorne organizacije Vrha kao malog castellata sežu u srednjovjekovno razdoblje kada se naselje nalazi u okviru feudalnog posjeda sa sjedištem u

24



BUZETSKI ZBORNIK

obližnjem kaštelu Sovinjaka. Prvo spominjanje Vrha nalazimo u Istarskom razvodu (1275-1344), u kojem se govori o razgraničenju seoskih i gradskih općina. U tom dokumentu govori se o ponovnom razgraničenju posjeda između Sovinjaka s Vrhom i Buzeta, a predočena je isprava o razgraničenju ovih mjesta iz 1195. g. znači u 12. stoljeću. Iz srednjovjekovnog i renesansnog razdoblja XIII. do XV. st. ostala su graditeljska svjedočanstva o pregrađivanju i povećanju župne crkve Uznesenja Marijina i stara kustodija u ovoj crkvi, rad majstora Benka iz Sočerge, i glagoljski natpis s godinom 1463 iz kapele Sv. Antuna Opata srušene i ponovo podignute krajem XIX. stoljeća. Iz srednjovjekovnog doba datira i prostorna koncepcija samoga mjesta.

Koristeći se arhivskim gradivom o Vrh u Povijesnom arhivu Pazin i Župnom uredu u Vrh, mr. Jakov Jelincić u svom prilogu navodi kako je župa u ovom mjestu vrlo stara, a spominje se 1231. godina.

Nataša Draščić, prof. istraživala je govor Vrha i prikazala fonetska i morfološka obilježja vrhuvskog govora.

U potrazi za tradicijskim odjevanjem u Vrh, prilog je dr. Jelke Radauš Ribarić, koja već 50 godina istražuje odjevanje Istranki. Njezine zabilješke o ženskoj odjeći u Vrh 1955. g. nastale su samo na osnovi prisjećanja dvoje staraca, međutim, autorica je u muzeju austrijske narodne umjetnosti u Beču našla jedan komplet na-